

Hicrî Dîvân'ında Aşkî İfade Ediş Biçimi Olarak Vuslat ve Firâk

Adnan Oktay¹

Öz

Dîvân şiiri, sınırları belirlenmiş bir anlam geleneğinde üretilmiş bir şiirdir. Onu üreten şairin mesleği, cinsiyeti, dünyaya bakış açısı nasıl olursa olsun her şairin bu geleneği usulüne uygun bir şekilde sürdürme görevi vardır. Dolayısıyla Dîvân şairi, söz konusu vazifesine aykırı bir metin ortaya koyamaz. Şair duygularını ifade ederken birçok kavramı kullanır. Bunlardan aşk, âşık, maşûk, mey, sâkî, rind, zâhid gibi kavramlar başta gelir. Şiir, hareket ve çıkış noktası olarak bu kelimelerin etrafında dolanarak ya da bütün bu kavramları kullanarak ortaya çıkar.

Dîvân şiirinde kullanılan araçlar arasında vuslat ve firâk da yer almaktadır. Şairler, vuslat ve firâk kavramlarını kendi duygusal inkisarlarını dile getirmek için kullanmıştır. Bu makalede aşk ve ayrılık acısını şiirlerine yansıtmayı başarmış ve mahlası da bu ayrılığı ifade etmeye uygun olan XVI. yüzyıl şairlerinden Hicrî'nin Dîvân'ında vuslat ve firâk kavramlarının ele alınış biçimi üzerinde durulmuştur. Çalışma yapılırken Dîvân şiiri metinlerini inceleme, karşılaştırma ve analiz yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla gönüldeki aşk acısını terennüm ederken Hicrî'nin vuslat ve firâk kavramlarına yeni anlamlar yükleme çabasına girmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hicrî, Osmanlı, dîvân, edebiyat, vuslat, firâk, şair, şiir.

The Concept of Wuslat u Firaq as a Way of Expressing Love in Hicri's Diwan

Abstract

Diwan poetry is a poem produced in a tradition of meaning with defined boundaries. Regardless of the profession, gender, and perspective of the poet who produced it, every poet has a duty to continue this tradition in a proper way. Therefore, the poet produces works suitable for his duty.

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adnanoktay@artuklu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-4196-3842](https://orcid.org/0000-0003-4196-3842).

The poet of Diwan uses many concepts to express his feelings. Of these, concepts such as love, lover, mashuq, mey, saki, rind, zahid come first. Poetry emerges by circling around these words as a point of departure and departure, or by using all these concepts.

The poets of Diwan used the concepts of wuslat and firaq to express their own emotional developments. In this article, the way in which the concepts of wuslat and firaq are handled in the Diwan of Hijri, one of the sixteenth century poets who managed to reflect the pain of love and separation in his poems and whose pen name is suitable for expressing this separation, is emphasized. In addition to the identification method, the methods of examination, comparison and analysis of the texts of Diwan poetry were used during the study. As a result, it has been determined that the poet Hijri is trying to attribute new meanings to the concepts of wuslat and firaq while expressing the pain of love in his heart.

Keywords: Hijri, Ottoman, diwan, literature, wuslat, firaq, poet, poetry.

Extended Abstract

The poet of Diwan uses many concepts to express his feelings. Of these, concepts such as love, lover, mashuq, mey, saki, rind, zahid come first. Poetry emerges by circling around these words as a point of departure and departure, or by using all these concepts.

Among the concepts used in Diwan poetry are wuslat and firaq. Poets have used the concepts of wuslat and firaq to express their own emotional developments. In this article, a poet who managed to reflect the pain of love and separation in his poems is mentioned. This poet is Hijri, one of the sixteenth century poets whose pen name also fits to express love and separation.

Vuslat is used in the dictionary to mean "reuniting with your beloved". Firaq, on the other hand, is used in the sense of "separation, hijra and firqat". From a literary point of view, the beloved is at the center of both concepts.

The theme of firaq is dealt with in detached texts written under various names in Diwan poetry. Among these texts, there are texts named firaq, firaq-name, firaqiyye, furqat-name, furqat-numa, gurbet-name, hecr-name, hijra, hicret-name. In these works, separation from the lover is mainly handled. However, separation from the homeland and place of birth is also covered in the firaqnames.

The word "wusul", which is used as a Sufi term in the sense of "the salik's reaching the truth (haq)", is used in the dictionary in the sense of "reaching, reuniting with the beloved". For this reason, the word vusul; it is also related to the words fasl, hijra and firqat. It also coincides with the words visal and ittisal in terms of meaning.

While preparing this article, in addition to the identification method, examining, comparing and analyzing the texts of Diwan poetry methods were used. First of all, the concepts of wuslat and firaq were defined, and then these concepts were scanned in some Diwans. Considering the volume of the article, the uses of wuslat and firaq from different centuries and different poets have been determined. Among these, examples

suitable for the definitions of the concepts of wuslat and firaq were selected as content. The original texts (couplets) of the selected examples were written and these texts were translated into actual Turkish language. In accordance with the translations, a comparative analysis of the couplets was made.

Among the words related to wuslat and firaq, words such as hijran, visal, separation, and hijra have helped to draw the map of separations, especially shaped around love. In Diwan poetry, the lover always lives with the desire to meet the beloved. It does not endure the longing of the beloved. For this reason, he continues his life in a tragic state both in the times of wuslat and firqat.

There are many Diwan poets who wrote poems in accordance with the meaning of the concepts of wuslat and firaq. In this study samples from Ahmet Pasha, Balkan origin Usuli, Zati, Fuzuli, Hayali (from Vardar), Baqi, Esiri, Naili-i Qadim, Rasih Bey (from Balikesir), Sheyhulislam İshaq Efendi, Hoca Nesh'et, Nevres-i Qadim, Fitnat Hanim, Koca Ragib Mehmed Pasha, Nahifi, Mehmed Esrar Dede, Sheyh Galib, Halim Giray, Nazif Dede, Namiq Kemal, Ahmet Rasim, Yahya Kemal were selected and examined.

In the pen names of some poets, traces of wuslat and firaq have been found. Different poets who used the pseudonyms Firaqi, Nihani, Wasli, Wisali, Wuslati, Wusuli were identified in the theses. It has been understood that these poets reflect the sentiments appropriate to their pen names in their own poems.

Hijri (d. 1557) was one of the scholarly poets of the sixteenth century. It is stated that the poet used the names Mehmed, Muhyiddin Muhyiddin Mehmed. The poet is from Bursa or Karaman. His father was Qadi Husamuddin (d. 1514).

After his madrasah education, Hijri worked as a teacher (mudarris) in various madrasahs in Bursa, Kutahya, Tire, Amasya, Manisa, Istanbul and finally Edirne. He also served as a qadi in Damascus, Bursa, Edirne and Istanbul. Although it is not certain, the poet died in 1557 and was buried in the vicinity of Emir Bukhari Tekke outside Edirnekapi in Istanbul. It is stated that Hijri wrote a Turkish Diwan and a fatwa book called Vaqi'at. Although it has been stated that he has many works, there is no information about what these works are. It has been stated that Hijri was a poet who was well versed in the sciences of theology, fiqh, poetry and history. Most of the information in the studies on Hijri was obtained from classical works. Academic studies on the poet include a book study on the poet's Diwan (2010), an encyclopedia article (2013) and a master's thesis (2013).

He used a unique style in his Hijri poems. These poems are often embellished with beautiful dreams and proverbs and sayings in this vein. The poet is a rind-mashrab who is fond of drinking and does not get tired of loving the beautiful. In general Hijri has a resentful, introverted and introverted nature. The poet intensely described desertion and hijra in his poetry.

Hijri served as a qadi and mudarris in many different places. This caused the poet to talk about his literary personality, separation, hijra, firqat and wuslat. In his poems, love means lover, enthusiasm, mihr; hejr, hijran,

longing; ah, atesh; trouble, grief, suffering; the words “kan-dem, eshk, dil and gonul (hearth)” were frequently used.

He intensively dealt with firaq and hijra in his poetry. The poet considered wuslat as happiness, joy, hijra and feast. Again, it was seen that he considered the concept of wisal as a holiday. According to him, wuslat, the end of which is hijra, makes people sad. The poet considered desertion as a caustic, lethal, aging, disease-enhancing disease on a person or lover. The poet considered desertion as remorse for what he had done, shabbiness in life, and an irresistible calamity.

According to the poet, who often includes the word hijra in his poems, the fire of hijra is burning. The pain of separation rests on the bone, and the beauty of the hijra constantly offers poison. Hijra is a sharp sword that numbs and grieves people. It is hot like hellfire. As a result, it has been seen that the poet Hijri is trying to attribute new meanings to the concepts of wuslat and firaq while expressing the pain of love in his heart.

According to hijra, there is a reunion with the beloved at the end of the hijra. The pain of separation is troublesome, the heart is constantly confronted with hijra. Hijra is darkness and the torch lit by the lover illuminates that darkness. At the end of all the sufferings of the beloved, there is hijra, and the hijra burns the lover's soul like a fire.

Giriş

Vuslat sözlükte “sevdiğine kavuşma (URL-1,2)” anlamında kullanılmıştır. Firâk ise “ayrılık (URL-1,2), ayrılma, ayrı düşme, hicrân, firkat (URL-1)” anlamlarında kullanılmıştır. Edebî açıdan her iki kavramın merkezinde sevgili yer almaktadır. Dîvân şiirinin sevgili ile ilgili tasavvurları da dikkate alındığında bu iki kavramın hem edebî hem dinî hayatın merkezinde yer aldığı görülecektir. Bu sebeple vuslat ve firâkın izlerini Dîvân edebiyatına has birçok eserde görmek mümkündür.

Klasik edebiyatta hicrân ve visal iki temel temadır. Ayrılık ve kavuşmayı ifade eden bu iki kavram aynı zamanda tasavvuf ekolünün de iki temel kavramı ve terimidir. Bu dinî gelenek ve pratiğe göre visal, kemâle ermek, hakka varmak demektir; hicrân ise Hak’tan, hakiki sevgiliden uzak kalmaktır. Klasik dönem yazar ve şairleri eserlerinde bu temayı çokça kullanmışlar ve bu tasavvufî görüşü edebiyata da aktarmışlardır (Eminoğlu ve Çiftçi, 2023: 66).

Firâk teması, Dîvân şiirinde çeşitli isimlerde yazılmış olan müstakil metinlerde de işlenmiştir. Bunlar arasında *firâk*, *firâk-nâme*, *firâkiyye*, *fürkat-nâme*, *fürkat-nümâ*, *gurbet-nâme*, *hecr-nâme*, *hicret*, *hicret-nâme* türündeki metinlerde ayrılık temasının işlendiği görülmüştür. Ağırlıklı olarak sevgili olmak üzere vatandan, doğum yerinden ayrı kalmak da firâk-nâmelerde işlenen temalar arasındadır. Bazen otobiyografik metinlerden olan sergüzeşt-nâmelerde de ayrılıktan bahsedildiği görülmüştür. Çocuk ve gençlerin ölümü, bir mevkiden veya makamdan ayrılma, azledilme veya öldürülme gibi konuların işlendiği metinler de firkât-nâme türü içinde değerlendirilmiştir (Tavukçu, 2007: 197).

“Sâlikin Hakk’a ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi” olarak kullanılan “vusûl” kelimesi, sözlükteki gerçek anlamıyla “ulaşmak, erişmek, sevdiğine kavuşmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu sebeple vusûl kelimesi; fasl, hicrân ve firkat kelimeleriyle de ilişkilidir. Ayrıca visâl ve ittisâl kelimeleriyle de anlam olarak örtüşmektedir (Ceyhan, 2013: 143). Bu minvalde vasl, ittisâl, fasl ve infisâl kelimeleriyle ilgili şunu söylemek mümkündür:

Kulun seyrüsülûk neticesinde nihâi maksadı olan Hakk’a ulaşması, Hak ile birlikteliği, metafizik çerçevede Hakk’ın âlem ve içindekilerle beraberliği” manâsına gelen vasl ve ittisâl; kulun Hak’tan ayrılığı ve uzaklığına, Hakk’ın âlem ve içindekilerden münezzehe oluşuna işaret eden fasl ve infisâl ile bir arada kullanılır. İlk dönem sûfleri, Allah’a karşı besledikleri aşkın dile getirilemez boyutunu eserlerinde vuslat ve hicrân ifade eden remizli kelimelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Râbia el-Adeviyye başta olmak üzere ilk sûfler, bütün mahlûkattan uzaklaşıp (hecr) gerçek sevgili olan Hakk’a kavuşmayı ve O’nu müşahede etmeyi vasl, vusûl ve visâl; O’nunla birlikte olmayı ittisâl; O’ndan ayrı kalmayı firkat ve hicrân hâli diye yorumlar (Ceyhan, 2013: 143).

Bu çalışma yapılırken öncelikle vuslat ve firâk kavramları tanımlanmış, akabinde bu kavramlar Dîvân edebiyatı metinlerinde taranmıştır. Makalenin

hacmi dikkate alınarak farklı yüzyıllardan ve farklı şairlerden vuslat ve firâkla ilgili kullanımlar tespit edilmiştir. Bu kullanımlar içinde muhteva olarak vuslat ve firâk kavramlarının tanımlarına uygun örnekler seçilmiştir. Seçilen örneklerin orijinal metinleri (beyitler) yazılmış, bu metinlerin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Değerlendirme ve sonuç kısmında bu örneklerden hareketle elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

1. Vuslat ve firâk

1.1. Türk edebiyatında vuslat ve firâk izleri

Türk edebiyatında vuslat ve firâkı incelerken bu çerçeveye uygun kelime, kavram ve eserlere yoğunlaşmak, meselenin açığa kavuşturulması için son derece önemlidir. Vuslat ve firâkla ilişkili kelimeler arasında hicrân, visâl, ayrılık, hicret gibi kelimeler, özellikle aşk mefhumu etrafında şekillenen ayrılıkların haritasını çizmeye yardımcı olacaktır. Ayrılıktan bahsederken en fazla dikkat çeken müstakil metinlerin başında firâk-nâmeler gelmektedir.

Firâk-nâmeler genel anlamda ayrılık temasının işlendiği metinlerdir. Bu eserlerde sevgiliden ayrı kalıp, uzak düşme yanında eş, çocuk, kardeş, arkadaş gibi sevilen birinin ölümünün verdiği üzüntü ve hasret konuları da işlenmiştir. ... Klasik Fars edebiyatında genellikle mesnevi tarzında yazılan firâk-nâmelerde sevgilinin ayrılığı, vefasızlığı, felekten ve alın yazısından şikâyet konularına yer verilmiştir (Yaylalı, 2017: 203).

Fars edebiyatının büyük şairlerinden ve firâk-nâme yazarlarından olan Selmân-ı Sâvecî, Türk edebiyatında Ahmed Paşa, Ahmedî, Cem Sultan gibi şairleri etkilemiştir. Selmân-ı Sâvecî tarafından ayrılığı anlatmak için Farsça yazılmış olan *Firâk-nâme* adlı mesnevi 1100 beyittir. Mesnevinin sonunda *Hüsrev ü Şîrin* gibi aşk hikâyelerindeki ayrılıklardan (firâk) bahsedilmiş, böylece muhatap teselli edilmeye çalışılmıştır (Sakaroglu, 2022: 101). Şair “*Firâk-nâme*’de ayrılık, perişanlık ve mihnetle; nihayetinde sevgilinin ölümüyle son bulan hüznü bir aşk macerasını işlemiştir (Yaylalı, 2017: 203).”

Dîvân şiirinde âşık her zaman sevgiliye kavuşma arzusuyla yaşar. Sevgilinin hasretine dayanamayan âşık, hem vuslat hem de firakat zamanlarında trajik bir hâlde yaşamını sürdürür. Çünkü o ayrılığa (firakat ve hicrâna) sabredemezken sevgiliyi görmeye de (vuslat) katlanamaz. Yani ayrılıktan şikâyetçi olurken aynı şekilde vuslatı da doyunca yaşayamaz. Onun sevgiliye kavuşması son derece zordur. Bir yandan sevgiliden ayrılma acısı, öte yandan sevgiliye kavuşma heyecanı âşığın bezgin hâlde düşmesi için yeterlidir (Çeltik, 2010: 143).

Dîvân edebiyatında birçok şair vuslat ve firâk kavramları etrafında şiir yazmaya çalışmıştır. Bu şairlerden bazıları örnek beyitleriyle beraber burada sıralanmıştır. Sultânü’ş-şu’arâ ünvanına sahip olan XV. yüzyıl şairi Ahmet Paşa’nın (ö. 1497) vuslat ve firâkı terennüm ettiği bazı beyitlerde şair; bu kavramları ayrılık, hicrân süresinin uzunluğu, peygamberden ayrı olma, sevgilinin yaşadığı yerden uzakta bulunmayla ilişkili olarak işlemiştir.

“Nola micmer gibi yanarsa içim / Bezm-i şâh-ı cihândan ayrıldım (Ahmet Paşa: Kurnaz, 1986: 24)” Şairin yüreği yanmaktadır. Çünkü cihan şahının meclisinden ayrı kalmıştır.

“Ey kıyâmet gönlüme hesâbın sorma cevrinün / Elli bin yıldan uzundur bir şeb-i hicrân ana (Ahmet Paşa: Kurnaz, 1986: 26)” Bu beyitte sadece sevgiliden ayrı kalınan bir hicrân gecesinin elli bin yıldan daha uzun sürdüğü belirtilmiştir.

“Fer verdi gerçi çehrene nûr-ı Muhammedî / Hicrün cehennemdedür ümmet ne fâide (Ahmet Paşa: Kurnaz, 1986: 26).” Sevgilinin yüzüne Muhammed’in nuru aksetmiştir. Bu sebeple o nurdan ayrı kalmak, cehenneme düşmek olarak değerlendirilmiştir.

“Kervân-ı dil ü cân oldu revân sen gideli / Ne garîb olmuşam ey mûnis-i cân sen gideli (Ahmet Paşa: Kurnaz, 1986: 26)” Sevgili gittiğinden beri dil ve can kervanı yollara düşmüştür. Bu durumda âşık garip bir hâl almıştır.

“Diyâr-ı yâri terk etmekte nâçâr olmasun kimse (Ahmet Paşa: Kurnaz, 1986: 30)” Bu mısradaki şair, sevgilinin mahallesini terk etmek hususunda kimsenin çaresiz olmaması gerektiğini belirtmiştir.

Dîvân’ında geçen gazellerden bazılarının redifleri ayrılıkla ilişkili olan XVI. yüzyıl Dîvân şairlerinden Balkan kökenli Usûlî (ö. 1539), eserinde “ayrıldım meded, ayrılık, gelmedi” gibi rediflere yer vermiştir. Ayrıca “meded gamdan helâk oldum, görsem gâh gâh” gibi rediflerin geçtiği gazeller de muhteva olarak firkatten bahsetmektedir. Bu firkatin temelinde sevgiliden ayrılma, ayrı kalma ya da uzaklaşma yer almaktadır (Nazik, 2023: 236).

Şair Zâtî (1472-1548) XVI. yüzyılın büyük Dîvân şairlerinden biridir. Şiirlerinde geleneğe uygun olarak ayrılıktan bahseden şair, yârinden ayrı düştüğü için yaralanmıştır: “Hüsrevâ Ferhâd’ınam gel bağrumı hûn eyleme / Yaşımı şîrîn lebün hecriyle gül-gûn eyleme (Zâtî: Kurnaz, 1986: 202)” Başka bir beyitte şair, sevgiliden gelen selam üzerine cehennem gibi olan ayrılık hâlinin bir anda cennete dönüştüğünü beyan etmiştir. “Lutf kılmışsun selâm itmişsün ey hûrî-likâ / Oldı Zâtî’ye cahîm-i firkatün Dârû’s-selâm (Zâtî: Kurnaz, 1986: 202)”

Zâtî ilginç bir şekilde sürekli dillerde dolaşan bir deyim farklı bir manâ vererek kullanmayı başarmıştır. Ayrıca şair en ufak bir dokunuşla bile aşkı uğruna “terk-i diyâr” etmeyi göze almıştır. “Gözüm üstünde kaşun var dimesün kimse bize / Gel Kalender olalum terk-i diyâr eyleyelim (Zâtî: Kurnaz, 1986: 204)”

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gitmeye hazırlandığını gören şair Zâtî ya da âşık, onu iknâ etmeye çalışmaktadır: “Eyleme vakti degül billâh gitmek niyyetin / Ben fakîrün hey begüm yas itme sûr-ı sohbetin (Zâtî: Kurnaz, 1986: 204)”

Fuzûlî’nin (ö. 1556) *Su Kasidesi*’nde dile getirdiği temel duygu ayrılık zamanında gönlün sakinleşmesini dilemektir: “İste peykânın gönül hecrinde şevküm sâkin et / Susuzam bir kez bu sahrâda benümçün ara su (Fuzûlî: Pekolcay,

1981: 444)” Diğer bir beyitte ise Fuzûlî, firâkı güzel bir hüsn-i talil örneğiyle vermeyi başarmıştır. Âşık, sevgiliden ayrı düşmüştür. Bu sebeple uzun zamandan beri âvâre bir şekilde başını taştan taşla vurarak gezmeye devam etmektedir: “Hâkipâyine yitem dir ömrlerdür muttasıl / Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su (Fuzûlî: Pekolcay, 1981: 445).”

Su Kasidesi'nin son beytinde maşûğa olan hasretin bittiği vuslat sahnesi, ölüm sonrası hayata dönüşmüştür. “Umduğum oldur ki mahrûm olmayam dîdârdan / Çeşme-i vaslun vire bu teşne-i dîdâra su (Fuzûlî: Pekolcay, 1981: 454).” Özetle Fuzûlî'den alınan örneklerde âşık çöllere düşmüştür. Âşığın firâk hâli süreklidir. Firâk ölümle beraber sona erecek ve vuslat cennette sevgilinin yüzüyle karşılaşılarak gerçekleşecektir.

Şair Hayâlî (Vardarlı, ö. 1557) herkesin yâriyle hemhâl olduğunu, ancak kendisinin de sadece yârin hayâliyle yetindiğini belirtmiş, bu sebeple sevgiliyi izlemekten ayrıldığını ifade etmiştir: “Her kişi yârin temâşâ itmede bir gûşede / Ben hayâl-i yâr ile kaldum temâşâdan cüdâ (Hâyâlî: Kurnaz, 1986: 202)”

Sultan III. Murat döneminde sarayın gözde cariyelerinden biri olmayı başaran Cânfedâ Hâtûn (ö. 1600), sultanın ölümü üzerine örfe uygun olarak eski saraya nakledilmiştir. Bu nakil sırasında söylediği “Âh el-mevt el-firâk (İpşirli, 1993: 150)” ibaresi ile Cânfedâ Hâtûn, firâk-ölüm-âh üçlemesini en özlü şekilde dile getirmeyi başarmış biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu durumda bu saray cariyesinde ölüm-gam-ayrılık birbirini teşbihe dayalı olarak tamamlayan unsurlara dönüşmüştür.

Şair Bâkî (1526-1600) de vuslat özlemiyle yanıp tutuşan bir firâkzededir. Sevgiliyle vuslatı imkânsız hâle gelmiştir: “Ne mümkün dest-res dâmân-ı vasl-ı yâre ey Bâkî / Felek nâ-mihribân düşmen kavî dildâr hercâyî (Bâkî: Kurnaz, 1986: 40)”

Bâkî'ye göre belâ ezel gününde pay edilmiş, böylece sevgilinin hicrân derdi âşığın hastalıklı gönlüne düşmüştür. “Belâ âşıklara rûz-ı ezelde kısmet oldukda / Tabîbüm! Derd-i hicrânun dil-i bîmâra düşmüşdür (Bâkî: Kurnaz, 1986: 42)”

Başka bir beyitte âşık, aşk acısını cihan mülkünde bulmuş, böylece mutlu olmuştur. Çünkü kişi gurbetteyken tanıdık simaları gördükçe haz duyup mutlu olur. “Gam-ı aşkın cihân mülkünde buldum şâdmân oldum / Kişi gurbet diyârında edermiş âşinâdan haz (Bâkî: Kurnaz, 1986: 44)”

Şair Bâkî, vaslın yakınına varmak için en doğru yolun muhabbet yolu olduğunu belirtmiş, bu yüzden uşşak yoluyla hicaz ahengine (makamına/yoluna) ayak uydurmak gerektiğini ifade etmiştir. Burada şair râst, uşşâk, hicâz gibi müzik terimlerini tevriyeli olarak kullanmıştır. “Harem-i vasla reh-i râst muhabbet yoludur / Râh-ı uşşâkdan âheng-i hicâz eyleyelim (Bâkî: Kurnaz, 1986: 46)”

Bâkî, kendisinin/âşığın sevgiliden ayrılmasını bir kılıçla sadefin içinden incinin çıkarılması ile izah etmiştir. Bu hâliyle kendisinin yarım kaldığını belirtmiştir: “Ayrıldı dil sadef gibi sen dürr-i pâkden / Şemşîr-i hecrün eyledi bî-

çâreyi dü-nîm (Bâkî: Kurnaz, 1986: 46)” Bütün bu örnekler göstermektedir ki, şairin nazarında sevgiliye kavuşmak imkânsızdır. Âşığa ayrılık acısı (derd-i hicrân) düşmüştür.

Asıl adı Hüseyin b. Mehmed olup XVII. yüzyılda yaşamış şairlerden olan Esîrî mahlaslı Tireli (?) şair, Mayıs 1625 tarihinde Malta korsanlarına esir düşmüş, Sicilya adasında hapsedilmiştir. Esaretten kurtulmak için kaçmaya çalışmış, kısa sürede yakalanmış ve yeniden hapse atılmıştır. 1631-32 yılında hapisten kurtulmuş, memleketine dönmüştür. Şairin Dîvân’ı “Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî” ismini taşımaktadır (Kutlar Oğuz vd, 2018: 4-6). Dîvân’da “yer alan şiirler çoğunlukla gurbet, tutsaklık, vatan özlemi, özgürlüğünü satın alabilecek maddî güçten yoksun olma gibi konularla ilgilidir (Kutlar Oğuz vd, 2018: 11).”

Nâilî-i Kadîm (ö. 1666) her ne kadar külfetli sözler irat etse de aşkın çerçevesini çizebilme noktasında başarılıdır. “Mest-i câm-ı aşkdır dil keşf-i râz etmese de / Ârzû-mend-i visâлиндür niyâz etmese de (Nâilî-i Kadîm: Kurnaz, 1986: 262)” Bu beyitte gönül her ne kadar sırrına vakıf olmasa da sevgiliye kavuşmak için iştiyak hâindedir.

Balıkesirli Râsih Bey’in (ö. 1731-32) “üstüne” redifiyle meşhur gazeli, hicrânî en iyi anlatan kült bir şiir olarak kaydedilmeye değer bir gazeldir (Akkaya, 2007: 26). Sadık Yazar’ın ilgili makalesinde (2020) hakkında birçok bilgi kirliliğini çözümlenmeye çalıştığı bir Dîvân şairi olan Râsih, “üstüne” redifli gazelinde geçen “Yârdan mehcûr iken düştük diyâr-ı gurbete / Dehr gösterdi yine hicrân hicrân üstüne” beyti ile hicrân temasına yoğunlaşmıştır. Şair sevgiliden ayrı kalmayı gurbet diyarına düşmek olarak değerlendirmiş, bu sebeple dünya (felek, talih, kader) kendisine hicrân üstüne yeni hicrânlar tattırmıştır.

Şeyhülislam şairlerden biri olan İshâk Efendi (ö. 1735) yardım/sevgiliden ayrı kalmış, ondan haber almak için saba rüzgârından yardım istemiştir. Sevgiliden haber alma çabası da şairin/âşığın hicrân hâlinde olduğuna işaret etmektedir: “Hâlimi arz et sabâ dildâre Allâh aşkına / Sûziş-i dilden haber ver yâre Allâh aşkına (Halîm: İshâk, 1986: 311)”

Hoca Neş’et (d. 1735) de babası musikişinas Ahmed Refîa Efendi gibi firâkî şiirinde terennüm eden şairlerdendir. Hayat hikâyesine göre hem kendisi hem de babası sıkça İstanbul dışında bulunmuştur. Babası Ahmed Refîa’nın gurbetle ilgili bir beyti şöyledir: “Meskenimden dür edip gurbette ser-gerdân eden / Kismetim mi tâlî’im mi yoksa cânâ sen misin (Ahmed Refîa: Kurnaz, 1986: 76)”

Şair Hoca Neş’et de babası gibi gurbeti iliklerine kadar hissetmiş şairlerden biridir. Aşağıdaki beyitte 1769 yılında katıldığı Rus harbindeyken şairin yaşadığı firâkın ruhundaki teessürlerini görmek mümkündür: “Hasretle gözüm yaşı ki zîb-i çemen oldı / Rûm illeri kûhsâr u Bedahş u Yemen oldı (Hoca Neşet: Kurnaz, 1986: 78)”

Nevres-i Kadîm'in (ö. 1762) Dîvân'ı için Şerife Yalçınkaya "Ömrü azilden azile, gurbetten gurbete tükenmiş bir şair olan Nevres, şiirlerinde hayatının bu yönünü kimi zaman isyankâr bir eda ile kimi zaman da kaderine boyun eğmiş bir insanın ruh hâli içerisinde başarıyla dile getirmiştir. Şairin Dîvân'ı da bu yönüyle bir gurbet kitabı gibidir (Yalçınkaya, 2018: 342)." ifadesini kullanmıştır.

Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin kızı olan Şair Fitnat Hanım (ö. 1780) berceste bir beytinde firakat olmadan visâlin zevkinin idrak edilemeyeceğini belirtmiştir: "Bilmedik zevk-i visâlin çekmeyince firkatın / Olmayınca hasta kadrin bilmez âdem sıhhatin (Fitnat Hanım: Kurnaz, 1986: 234)"

Berceste mısralarıyla meşhur olan Koca Râgıb Mehmed Paşa (d. 1699) bir mısraında ayrılığı kimse için istemediğini belirtmek için şöyle der: "Gördüğünden kimseler âlemde mehcûr olmasın (Râgıb: Kurnaz, 1986: 253)"

Mevlevî şairlerden biri olan Şair Nahîfî (1666-1738), Mevlânâ'nın Mesnevî'sini şerh ederken şairin duyusunu şiirine yansıtmayı başarmıştır: "Şerha şerha eylesin sînem firâk / Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştiyâk / Her kim aslından olan dûr u cüdâ / Rûzgâr-ı vaslı eyler muktedâ (Nahîfî: Pekolcay, 1981: 454)" Buna göre maşûktan ayrılık, âşğın gönlünü paramparça etmiştir. Şair derdini izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre her kim ki aslından ayrı kalırsa vuslat rûzgârını kendine rehber edinecektir.

Âşık ile maşûğun birlikteliğini (vahdetini) güzel bir şekilde dile getiren şairlerden biri de Mehmed Esrâr Dede'dir (1748-1797): "Geh Züleyhâ derim gehî Yûsuf / Cümlesinden merâm cânândır (Mehmed Esrâr Dede: Kurnaz, 1986: 164)" Bu beyit Dîvân şiirinde sevgilinin cinsiyeti ile ilgili tartışmalarda kullanılabilir. Ayrıca Mehmed Esrâr Dede'nin aşağıdaki beytinde maşûğun âşığı adam yerine koymayıp gittiği ve bu yüzden firâkın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Beyitte terk edip giden tip'in âşık değil de maşûk olduğuna dikkat çekilmiştir: "Tavrimız haylî pesendidedir ammâ Esrâr / Komadı gitti o âfet bizi adam yerine (M. Esrâr Dede: Kurnaz, 1986: 166)"

Şeyh Mehmed Es'ad Gâlib nâm-ı diğer Şeyh Gâlib'de (1757-1799) firâk izlerine bazı berceste mısralarda karşılaşmak mümkündür. "Su uyur düşmân uyur haste-i hicrân uyumaz (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 120)" Bu beyitte yârenden ayrı kalma hastalığına yakalananların gece uyumadığına çarpıcı bir şekilde işaret edilmiştir.

"Vardık der-i sa'âdetine yâri görmedik / Girdik bihişte hayf ki dîdârî görmedik (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 122)" Şaire göre saadet kapısına varıp sevgiliyi görmemek ve cennete girip sevgiliyle karşılaşmamak hicrân olarak değerlendirilmiştir. Buna göre cennette sevgili-yâr-ahbap yoksa cennetin şair/âşık için bir anlamı yoktur.

Hüsn ü Aşk'ta geçen aşağıdaki beyitte maşûktan gelen bir mektupta firâkın varlığı ve vuslatın zorluğuna işaret edilmiştir: "Nâmen dil-i zâra vâsıl oldu / Ok

degdi vü yara hâsıl oldı (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 126)” Aynı aşk mektubunda geçen bir diğer beyitte ise firâkın cehennemden daha eziyetli olduğu belirtilmiştir. “Dûzah didigim ne câna minnet / Bir söz var içinde âh firkat (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 126)”

Sıradaki beyitte Şeyh Gâlib vuslat ve firâk kavramlarını kendine has üslup ve kavrayışla dile getirmiştir: “Korkutmağa düşme bî-mahaldır / Vuslat didüğüm benim eceldir (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 128).” Buna göre şair, ölümü vuslat olarak değerlendirmiştir.

Şeyh Gâlib’in Esrâr Dede’nin (ö. 1797) vefatı için yazdığı manzumede firâkın kıyamete kadar süreceğine dair terennümler söz konusudur: “Allah verdi aldı yine kurb-ı hazrete / Biz kaldık intizâr ile rûz-ı kıyâmete (Şeyh Gâlib: Kurnaz, 1986: 163)”

Âteş redifli gazelinde Şeyh Gâlib şöyle der: “Çerâğ-ı bezm-i hecri olduğum yapmış yakıştırmış / Gönül pervânesine vuslat âteş intizâr âteş” Beyitte hicrân anında hem vuslatın hem de sevgiliyi bekleyişin ateş gibi olduğu belirtilmiştir (Gölpınarlı, 1971: 66-67).

Kırım hanlarından olan ve III. Selim devrinde İstanbul’a gelip yerleşen Halîm Giray (ö. 1824), kendisi için firâkın bir türlü bitmediğinden ve vuslat bayramına eremediğinden bahsetmiştir: “Bu şehri-rûze-i firkat tamâm olup âyâ / Bizim diyâra da gelir mi iydi ferâh (Halîm Giray: Kurnaz, 1986: 284).” Şair başka bir beyitte efendisine kavuşmayı şu şekilde dilemiştir: “Gel ey belâ-yı dil-i zâr-ı müstemendim gel / Beni esîr-i firâk eyleyen efendim gel (Halîm Giray: Kurnaz, 1986: 284).” Berceste bir mısraında şair şu ifadelerle yer vermiştir: “Mübtelâ-yı derd-i hicrân olduğum bilmez misin (Halîm Giray: Kurnaz, 1986: 284).”

Mevlevî şeyhlerinden olan Nâzif Dede (Beşiktaş, ö. 1862) firâk-vuslat ikilemini ve bundan çıkılmaz hâli belki de en iyi şekilde dile getiren şairlerden biri olmuştur: “Azîz-i Mısır-ı vuslat sûziş-i firkat nedir bilmez / Onu tenhâ-nişîn-i külbe-i ahzân olandan sor (Nâzif Dede: Kurnaz, 1986: 320).” Şaire göre vuslat Mısır’ının azizi, ayrılık acısını bilmez. Bu acıyı hüzünler kulübesinde (kaybolan oğlu için) yalnız başına oturandan (Hz. Yakup’tan) sormak gerekir.

Osmanlı’nın Batılılaşma sürecinde XIX. yüzyılda yaşamış bir mütefekkir ve Türk edebiyatının vatan şairi Namık Kemâl (1840-1888), Dîvân şiirinde cânân olarak tavsif edilen sevgilinin yerine vatani koymuş ve aynı yakarış ve acılı terennümleri şiirine yansıtmaya çalışmıştır: “Hamîyyet mesleğinde terk-i evlâd ü iyâl ettim / Hayâtımdan muazzezken vatandan infisâl ettim (Nahîfî: Pekolcay, 1981: 459)” Şair vatanseverlik uğruna ailesini, çoluk çocuğunu terk etmiş, hatta canından aziz saydığı vatanından ayrı kalmak zorunda kalmıştır.

Ahmet Râsim’in (1864-1932) *Gam-ı Hicrân* hikâyesi bir gencin başından geçen hicrân dolu aşk serencamını dramatik bir şekilde dile getirmektedir (Doğru, 2003: 18-19).

Böyle bir çalışmada büyük şair Yahya Kemâl'den (1884-1958) bahsetmemek son derece eksik kalırdı. Ondaki retorik, sırtını Dîvân şiirinin anlam ve şekil dünyasına yaslamıştır: “Görmüş âyine-i sâfında o serv-endâmı / Cûy, gülşende bu hicrânını her an söyler (Y. Kemâl: Pekolcay, 1981: 469)” Şair bu şiirinde sözkonusu ayrılığın akıl sahipleri tarafından anlaşılamayacağını belirtmiştir. Âşık olan cûy (ırmak, akarsu), kendi saf aynasında o selvi bedenli (boy lu) yârını görmüş, bu sebeple her an sevgilisinden ayrıldığını dile getirmiştir. Beyitteki saf ayna metaforu, gerçek anlamlı olabileceği gibi güzelliğ in izhar edilmesi ya da anlaşılması için aracılık eden dünya ve içindeki insanlar olarak da telakki edilebilir (Pala, 1991: 61).

1.2. Şair mahlaslarında vuslat ve firâk

Sehî Bey'in *Heşt Behişt* adlı tezkiresinde Visâlî, Nihânî; Latîfî'nin *Tezkire-i Şu'arâ*'sında Firâkî, Visâlî; Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında Vusûlî, Firâkî, Vaslî, Vuslatî, Visâlî; Âşık Çelebi'nin *Meşâ'iru'ş-şu'arâ*'sında Vusûlî, Visâlî, Firâkî (Kılıç vd. 2009: 32-53) mahlaslarını kullanan şairlerden bahsedilmiştir. Bahsi geçen bu şairlerin bir kısmı aynı şahsiyetlerdir. Ancak bir kısmı da bu mahlaslardan aynısını ortak bir şekilde kullanmıştır. Yani bir mahlas, birden fazla şair tarafından kullanılmıştır. Bu durum daha fazla şairin vuslat ve firâk kavramlarının anlam dünyasına uygun şiirler yazdığını göstermektedir.

1.3. Bir firâk şairi: Hicrî

1.3.1. Hayatı

Doğum tarihi bilinmeyen Şair Hicrî² (ö. 1557), XVI. yüzyılın âlim şairlerinden biridir. Kara Çelebi sanını da kullanmış olan şairin gerçek ismi *Muhyiddîn Mehmed* olarak tespit edilmiştir. Köksal, şair için Mehmed, Muhyiddîn veya Muhyiddîn Mehmed isimlerinin kullanıldığını belirtmiştir (2013). Şair, genel kabul gören görüşe göre Bursalı ya da Karamanlı olup şiirlerinde Hicrî mahlasını kullanmıştır. Hicrî ismi Arapça *hecr* kelimesiyle köken açısından ilişkili bir kelimedir. Buna göre *hecr* “bir kişiden dostluğu ve yakınlığı kesmek; bir nesneyi terk etmek” anlamı yanında “güzelliğiyle benzerlerinden ayrılan çok hoş ve güzel nesne” anlamına da gelmektedir. Ayrıca *hecr*'e “ayrılık, firâk” anlamları yanında “(tıpta) sayıklamak, hezeyan”dan başka “çok sıcak günlerde öğle vakti” anlamları da verilmiştir (URL-3). Bu anlamlandırmalardan başka *Hicrî* mahlası, “ayrılığa mensup, ayrılığa alışmış” gibi anlamlarda da kullanılmıştır (Zülfe, 2010: 17).

Hicrî'nin babası, devrin önemli kadılarında biri olan Kadı Hüsâmüddîn'dir (ö. 1514). Hüsâmüddîn'in Fatih'in vezirlerinden Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa'ya yakın olduğuna dair iddialar vardır. Diğer bir görüşe göre de kadı efendinin bir süre paşaya kölelik yaptığı (ya da paşanın hizmetinde bulunduğu) iddia edilmiştir (Yiğit, 2013: 1).

² Kaynaklarda şairin mahlası Hecrî ya da Hicrî şeklinde geçmektedir. Bu çalışmada direkt alıntılar hariç Hicrî yazımı tercih edilmiştir.

“Hecrî (Hicrî), Osmanlı devletinin ilim ve sanat hayatında şair, müderris, kazasker ve şeyhülislâm yetiştiren ve Kara Çelebizâdeler diye tanınan ailenin ceddidir (Zülfe, 2010: 18).” Bu da şairin hem ilmî kazanımlara hem de devlet tecrübesine sahip bir gelenekten geldiğini göstermektedir. Hicrî, Rum Mehmed Paşa’nın yeğeni olarak kayıtlara geçmiştir. Medrese eğitiminden sonra Bursa, Kütahya, Tire, Amasya, Bursa, Manisa, İstanbul ve son olarak Edirne’de çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Ayrıca Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul’da kadılık vazifelerinde bulunmuştur. Şair kesin olmamakla birlikte 1557 (ya da 1556-1558) tarihinde vefat etmiş, İstanbul’da Edirnekapı dışında Emir Buhari Tekkesi civarına defnedilmiştir (Köksal, 2013).

1.3.2. Edebî şahsiyeti

Hicrî, şiirlerinde kendine has bir üslup kullanmıştır. Bu şiirler güzel hayâller ile sıkça atasözü ve bu minvaldeki veciz (motto) sözlerle süslenmiştir (Yiğit, 2013: 21).

Âşık Çelebi, bütün ilmi ve irfanına rağmen Hecrî’nin (Hicrî’nin) müptela derecesinde içkiye düşkün olduğunu, güzel sevmekten de uslanmayan rind-meşrep bir kimse olduğunu belirtir. Hatta sonradan Rumeli kazaskeri olan Hamid Çelebi’nin onun için “Şâgarı devr-i felek aksine döndür sâkiyâ / Döne döne Hicrî’ye ol cevri idüpdür kat kat” beytini söylediği de Âşık Çelebi tezkiresinde kayıtlıdır. Ayrıca tezkirelerde nükteli olduğu belirtilen şiirinin de beğenilmekle beraber nesrinin (de) güzel olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Edirneli Nazmî’nin *Mecma’u’n-Nezâ’ir*’inde Hecrî’nin 13 adet gazeli bulunmaktadır (Köksal, 2013).

Genel itibarıyla Hicrî hayata kırıgın, içine kapanık ve içli bir yapıya sahiptir. Şu beyit şairin ruh hâlini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir: *Cefâ-yı hecr-ile cândan usandum şöyle kim Hecrî / ‘Adem mülki huzûr iklimi ölmek istirâhtdür.* Şairin yalnızlığını ve ayrılıklarını Dîvân şiirinin genel çerçevesini oluşturan mecazî-hakîkî aşk anlayışında değerlendirmek imkân dâhilindedir (Zülfe, 2010: 25).

Hecrî (Hicrî), seçtiği mahlasın kanatları altında en çok aşka ve Ahdî’nin de dikkat çektiği gibi ayrılığa ve acıya dair kelimelere yer vermiştir. Bunlardan ‘ışk 66 kez, ‘âşık 23 kez, şevk 34 kez, mihr 31 kez; ayrılığı ve ayrılık acısını ifade eden hecr 27 kez, hicrân 21 kez, hasret 17 kez; çekilen acının aynası durumundaki âh 53 kez, âteş 35 kez, belâ-derd-gam-mihnet-zâr 204 kez, çekmek 40 kez, kan-dem 102 kez, eşk-yaş 60 kez ve bütün hislere ve acılara sahne olan dil ve göñül kelimeleri de 246 kez yer almıştır (Zülfe, 2010: 34).

1.3.3. Eserleri

Keşfü’z-zunûn (Kâtip Çelebi, ö. 1657) ve *Esmâ’ü’l-müellifin*’in (Bağdatlı İsmail Paşa, ö. 1920) belirttiğine göre Hicrî’nin bir Türkçe *Dîvân* ile *Vâkî’ât* adlı bir fetva kitabı yazdığı belirtilmiştir. Öte yandan Mecdî’nin *Şakâyık Tercümesi*’nde şair için “Bî-misl âsârı vardır.” ifadeleri kullanılmıştır. Ancak bu eserlerin neler olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca Hicrî’nin kelâm, fıkıh, siyer ve tarih ilimlerine vâkif bir şair olduğu belirtilmiştir (Köksal, 2013).

Yiğit, hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde (2013) Dîvân'ından başka Hicrî'ye ait 9 eserden bahsetmiştir. Bunlar *Vâkı'ât-ı Kara Çelebî* (Arapça fıkıh), *Sefinetü'd-Dürer* (Arapça fıkıh), *Risâle fî'l-vakf* (Arapça), *Risâle fî Mes'eleti'l-vasî* (Arapça), *Yevme Ye'ti Ba'du Âyâti Rabbike* (Arapça tefsir), *Gül-i Sad-berg* (Arapça hadis), *Vakfet-i Kara Çelebî* (Arapça kelâm), *el-Cevâhirü'l-Ma'neviye* (Arapça tasavvuf), *Hâşiye-i Kara Çelebî* (Arapça) adlı eserlerdir. Bu eserlerin muhtevassından hareketle şairin Arapçayı eser yazacak kadar iyi bildiği; kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerde kalem oynatma yeteneğine sahip olduğu söylenebilir (Yiğit, 2013: 21-22).

1.3.4. Hicrî literatürü

Şair Hicrî ile ilgili yapılmış çalışmalardaki bilgilerin çoğu klasik eserlerden elde edilmiştir. Hicrî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleriyle ilgili veriler ana hatlarıyla şu eserlerden toparlanmıştır: Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî'si*, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyetül-Ârifîn Esmâ'ü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin'i*; Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmûa-i Tevârîh'i*; Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr'ının Tezkire Kısmı*; İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'ı*; Kaf-zâde Fâizî'nin *Zübdetü'l-Eş'âr'ı*; Âşık Çelebî'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'sı*; Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir'i*; Mehmet Nâil Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî'si*; Kınalızâde Hasan Çelebî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı*; Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn'in *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Künâ ve'l-elkâb'ı*; Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadâ'iku'ş-şakâ'ik Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*; Riyâzî'nin *Riyâzü'ş-Şu'arâ'sı*; Beyânî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı*; Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zünûn'u*, Şair Hicrî hakkında yapılan çalışmalarda başvurulan temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Şair Hicrî ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmalar arasında ilk olarak Ömer Zülfe'nin Hicrî'nin Dîvânı ile ilgili yaptığı “Dîvân (Müellif: Hecrî: Kara Çelebî Muhyî'd-dîn Mehmed) (2010)” başlıklı çalışma gelmektedir. Bu çalışmada Hicrî'nin adı, mahlası, doğum yeri, ailesi, eğitimi, mesleği, ölümü, eserleri ve kişiliğiyle ilgili bilgiler yanında şairin edebî kişiliği hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Akabinde şairin Dîvân'ının transkripsiyonlu metnine yer verilmiş, en sona da eserde geçen kelimelerin dizini eklenmiştir.

Şairle ilgili yapılmış ikinci önemli çalışma Ahmet Selman Yiğit tarafından yapılmış olan “Hicrî Dîvânı (İnceleme-Tahlîl-Metin-Dizin) (2013)” başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Tezde Hicrî'nin hayatı, eserleri, edebî kişiliği yanında Dîvân'ın muhtevası, nazım şekli ve eserin tahliline yer verilmiştir. Tahlil kısmında eserdeki dinî, tasavvufî izler yanında yer verilen şahıslar, içtimâî hayat, insan, güzellik, sevgilinin özellikleri, âşık, rakip tipleri ile tabiat unsurlarına yer verilmiştir. Eserin sonuna dîvândaki kavramlarla ilgili bir dizin eklenmiştir.

Şairle ilgili yapılmış başka bir önemli çalışma da “Köksal, Mehmet Fatih. (2013). Hicrî: Kara Çelebi. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler

Sözlüğü” künyeli çalışmadır. Bu çalışma şairle ilgili hazırlanmış olan bir ansiklopedi maddesidir. Hicrî ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde şairin şiirinde vuslat ve firâk kavramları etrafında bir inceleme yapılmadığı görülmüştür.

1.4. Hicrî Dîvân’ında vuslat ve firâk izleri

Hicrî şiirinde firâk ve hicrânı yoğun bir şekilde terennüm etmiştir. Konuyla ilgili olarak tezkirecilerden “Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*’sında Hicrî’nin şiirlerini değerlendirirken en can alıcı noktanın şairin mahlasına muvafık olarak şiirlerinde firâk ve hicrânı terennüm ettiğini belirtmiştir (Yiğit, 2013: 4).” Aşağıda şairin *Dîvân*’ından hareketle vuslat ve firâk kavramlarının anlam çerçevesine uygun örnekler tespit edilip incelenmiştir.

1.4.1. Vuslat

Hicrî, sevgiliyle vuslat anında giydiği gömlek ya da iç gömleği sevinçten dolayı paramparça etmiştir. Çünkü böyle bir zamanda giyinik olmak âşık için bir utanma sebebi olarak değerlendirilmiştir.

Cân cübbesi olursa dahî çâk eylerem

Vuslat deminde pîrehenüm çün hicâb olur (Zülfe, 2010: 86)

Aşağıdaki matla beyitte vuslat gidince dertle beraber hicrân gelince gönül “yine mi hicrân” diye feryat etmiştir:

Vuslat gidüben erişecek derd-ile hicrân

Âh eyleyüben dedi gönül yine mi hicrân (Zülfe, 2010: 163)

Sevgiliye kavuşmak bir bayram olarak değerlendirilmiştir. Bu bayramda sevgili nice âşığı kurban etmiştir. Çünkü kurban zamanı kan dökmek geleneğin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Vuslatuñ ‘îdinde öldür bir neçe ‘âşıkları

Resm olupdur kan dökerler olsa kurbân günleri (Zülfe, 2010: 190)

1.4.2. Visâl

Sevgiliye kavuşma bir bayram olarak telakki edilmiştir. Bunun harici zamanlar âşık-şair için birer can sıkıntısı pratiğidir.

‘Ömür çün va’deye küymez demişler

Visâlün ‘îdine erince heyhât (Zülfe, 2010: 58)

Her sevgiliye kavuşmanın sonu yeni bir hicrânı beraberinde getirmektedir. Erken zamandan itibaren sevgiliyi bu duruma alıştırmak gerekmektedir.

Her visâlün âhiri hicrân imiş çün Hecriyâ

Şimdiden cânı cefâ-yı hecre mu’tâd eylerem (Zülfe, 2010: 150)

Sevgili başkalarıyla çokça vuslat hâindedir. Ancak âşık/Hicrî söz konusu olunca durum değişmektedir. Hicrî'nin ay yüzlü sevgili ile her dem vuslat hâlinde olması mümkün değildir.

Ellere vaslın firâvân etmede illâ saña

Mümteni'dür hecriyâ her dem visâl-i meh-cebîn (Zülfe, 2010: 166)

1.4.3. Firâk

Hicrî Dîvân'ında sevgiliden ayrı kalmayı ifade eden kelimelerden biri de firâktir. Şair kelimeyi farklı bağlamlarda şiirinde kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte firâk ve hasret cân mülkünü yakmış, gönül/şair de bu an için bir tarih düşürmüştür.

Hicrî firâk u hasret yakdıkda mülk-i cânı

Dil didi aña târifh âh zi'n-nâr-ı hasret (Zülfe, 2010: 195)³

Şair firâk ve hasretten ölmesini, kendisinin ruhu mesabesindeki sevgilinin de mutlu olmasını dilemiştir:

Firâk u hasret ile Hicrî ölsün

Benüm rûhum safâyile sen ol şâd (Zülfe, 2010: 198)

Âşık, sevgilinin la'l gibi kırmızı dudakları ile inci gibi değerli dişlerinden ayrı kaldığı için la'l gibi kan yutmuş, inci gibi de Aden'de bağrını delmiştir. Eskiden beri Aden'de inci üretimi yapıldığını burada dikkate almak gerekir (Pala, 1991: 20). Bu yönüyle âşık kendini değerli madenlerin çıktığı kıymetli bir madene benzetmiştir.

La'l-i lebûñle incü dişinüñ firâkına

Kan yutdı la'l ü bağrını deldi 'Aden'dedür (Zülfe, 2010: 202)

Âşıklar sevgilinin mey renkli dudağından ayrı kaldıkları için can vermişlerdir. Bu yönüyle onların başları bir kâseye benzetilmiş ve bu kâse de şarap kadehi üstündeki köpükler gibi ters çevrilmiştir.

Mey-gûn lebûñ firâkı ile cân virenlerüñ

Câm üzre kâse-i seri şekli-i habâb olur (Zülfe, 2010: 206)

Âşğın gam yükünden dolayı beli (bedeni, boyu, kaddi) bükülmüştür. Bunun tek sebebi olarak da sevgilinin yay kaşlarından ayrı kalmaktır.

Bâr-ı ğamdan kadüm egilmez idi

Olmasa yâ kaşuñ firâkı eger (Zülfe, 2010: 207)⁴

Eyvahlar olsun ki rüzgâr (zaman, çağ, talih) can kayığına ayrılık denizine salmıştır.

³ Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün aruz kalıbına 2. mısra uymuyor.

⁴ Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Zevrak-ı cânı rûzgâr dirîğ

Hicrî bahr-i firâka salmışdur (Zülfe, 2010: 211)⁵

Can bağışlayan sevgilinin dudağının ayrılığından dolayı sevgili olmaksızın şarap değil Âb-ı Hayât içilse bile katilin zehrine dönüşür.

Mey degül ‘ömrüm içerse sensüzün Âb-ı Hayât

La’l-i cân-bahşuñ firâkıyla sem-i kâtil olur (Zülfe, 2010: 219)

Sevgilinin oka benzeyen hasta gözlerinin ucu sürekli âşğın gönlünü güçsüz bırakmaktadır. Ayrıca gönül de sevgilinin can bağışlayan lal gibi kırmızı dudaklarından ayrı kaldığından dolayı dertlidir ve kan dolmuştur.

Ko gönlüm çeşm-i bîmârûñ ucundan nâ-tüvân olsun

Firâk-ı la’l-i cân-bahşuñla her dem tolu kan olsun (Zülfe, 2010: 249)

Âşğın gönlü sevgilinin mahallesindeki köpeklerden ayrı kaldığı için itler gibi pişmandır.

Seg-i kûyuñdan ayrı olduğına

Göñül itler gibi peşîmandur (Zülfe, 2010: 81)

Âşık bu cihanda sevgiliden ayrılık vakti kadar acayip bir musibet günü ve acayip mihnet günleri görmemiştir.

Hele ben bildigüm bu ki cihânda ayrılık vakti

‘Aceb rûz-ı musibetdür ‘aceb eyyâm-ı mihnetdür (Zülfe, 2010: 94)

Âşğın gönlündeki yaralar sürekli kanlı yaşlar dökmektedir. Çünkü bu yaralar sevgilinin kan dökücü ok bakışlarından ayrı kalmış biçareler gibidir.

N’ola her dem acıyup kan yaş dökerse yâreler

Ayrılıpdur n’eylesün tîguñdan ol bî-çâreler (Zülfe, 2010: 100)

Göñül peri gibi güzel ve gonca dudaklı sevgiliden ayrılmıştır. Bu hâliyle yokluk mülkünde iz bırakmadan kaybolmuştur.

Sen perî-peyker lebi gonceden ayrılan göñül

Bî-nişân olup ‘adem mülkinde nâ-peydâ gerek (Zülfe, 2010: 140)

Âşık ayrılık derdinden dolayı perişandır. Ayrılığın yükü ona çok dokunmuştur. Bu sebeple bir daha kendi şehrinden çıkmamaya ant içmiştir.

Ayrılık kılıcıyla dert cellâdı gönle vermez amân

Âh âh! Ayrılık çok yamanmış yaman!

Vallâhi bir daha şehrimden çıkmayacağım inan (Zülfe, 2010: 201).

⁵ Fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

Dert, sıkıntı ve ayrılık acısı her taraftan âşığı sarmıştır. Belâ dalgaları üstüne dağ gibi gelmektedir. Hayret girdabı içindedir. Kendisine kimse yardım etmemektedir. Bu yüzden Allah'tan dileği dostlar diyârına dönmektir.

Dertler, sıkıntılar bir yandan, ayrılık acısı bir yandan.

Dağ dağ olup gelir üstüme belâ dalgaları bir yandan.

Hayret girdabında kalmışım bir hâlden anlayan yok.

Ey Allah'ım, sen beni dostların diyârına kavuştur (Zülfe, 2010: 202).

1.4.4. Hicrân

Hicrî Dîvân'ında "hicrân" kelimesi sıkça geçen kelimelerden biridir. Buna göre hicrân ateşi yakıcıdır, uyuşturur, kederlendirir. Hicrân cehennem ateşi gibi sıcaktır. Ayrılık acısı zahmetlidir, gönül sürekli hicrânla karşılaşır, hicrân karanlıktır. Hicrândan ortaya çıkan âh meşalesi bu karanlığı aydınlatır. Hicrân ateşinden dolayı âşığın gönlü aşk ateşinin içinde yandığı göğüs ocağında kebab olmuştur.

Döne döne âteş-i hicrân-ıla

Sîne tennûrında dil oldı kebâb (Zülfe, 2010: 56).

Hicrân okundan dolayı dertlenen âşıkta artık bıçak kemiğe dayanmıştır. Kan dökücü sevgili artık cevr ü cefa etmeyi bırakıp âşiğa iyilik etmelidir.

Tîg-i hicrân-ıla derdâ kemüğe erdi bıçak

Yeter ey hûnî yeter cevr ü cefâ bir kerem et (Zülfe, 2010: 60).

Hicrân sâkîsi olan sevgilinin elinden zehirli kadehi çekip ecel kadehini içmek âşık için saadet gibidir.

Çekince sâkî-i hicrân elinden câm-ı zehr-âlûd

Ecel sahbâsını nûş eylemek 'ayn-ı sa'âdetdür (Zülfe, 2010: 94).

Hicrân varken sevgiliye kavuşma malını gönlü kırık olan âşiğa bütündür diye sarmak layık mıdır? Buna göre âşığın gönlü parçalanmıştır, âşık artık sevgiliden ayrı kalmayı ilelebet bu hâliyle göze almıştır.

Var iken hicrânı lâyük mı metâ'-ı vasluñı

Bu şikeste-hâtıra bütün deyüben saralar (Zülfe, 2010: 100).

Hicrânın ilacı ya sabır ya seferdir. Sefere âşığın gücü yoktur, lâkin sabır da çok acıdır.

Dediler hicrân devâsına ya sabr u yâ sefer

Gitmege [yok] tâkatüm sabr [ise] gâyet telh olur (Zülfe, 2010: 103).

Hicrî dert ve tasa yüzünden gam yemez. Ama onu en sonda öldüren şey hicrândır.

Gussa vü derd [ü] belâdan gam yemezdi n'eyesün

Hecrî'yi derd-ile âhir öldüren hicrân-ı mış (Zülfe, 2010: 130).

Ecelinden önce ölen yoktur. Bu yüzden ayrılık gamını yemenin gereği yoktur.

Yeme hicrân gamın ey dil ecelden öñdin ölmüş yok

Yeter çek gussasın hattun yazılmış da yuyulmuş yok (Zülfe, 2010: 134).

Hicrân kılıcıyla âşğın gönlünün paramparça olması gerekir. Sevgiliye kendini feda eden gönlün de helâk olması gerekir.

Tığ-ı hicrân-ıla gönlüm çâk çâk olmak gerek

Cân veren dil saña ey dilber helâk olmak gerek (Zülfe, 2010: 136).

Her yandan gam askerleri çıkmaktadır. Hicrân kılıcıyla Hicrî'nin gönlünün parça parça olması gerekir.

Her taraftan 'asker-i gam girmek için Hecriyâ

Tığ-ı hicrân-ıla sînem çâk çâk olmak gerek (Zülfe, 2010: 136).

Âşık cehennem ateşini anıp hicrân acısıyla yanmaktadır. Sûfi cehennemi anlattığı sohbetiyle meclisi soğutup havayı soğuk hâle getirmiştir.

Sûz-i hicrândan yanardum âteş-i düzah añup

Sohbeti sôfi sovutduñ meclisi serd eyledün (Zülfe, 2010: 137).

Sevgiliye her kavuşmanın sonu hicrândır. Bu yüzden şimdiden bedeni ayrılık cefasına alıştırmak gerekmektedir.

Her visâlün âhiri hicrân imiş çün Hecriyâ

Şimdiden cânı cefâ-yı hecre mu'tâd eylerem (Zülfe, 2010: 150).

Hicrân çok zahmetlidir. Öyle ki, âşık/şair ecelden yardım istemiş, öterek hicrân elinden kurtulmak istemiştir.

Ne deñlü zahmet ise ey ecel bi'llâh lutf eyle

Alup hicrân elinden cânımı kurtar bu zahmetden (Zülfe, 2010: 156).

Gönül hicrân gecesinde kaybolmuştur. Gönülsüzlerin mumu, açık bir delil bulup gönlün yolunu bulmasına yardımcı olacaktır.

Hicrân şebinde kaldı dil ey şem'-i bî-dilân

Rûşen delîl olup buluver gel aña yolın (Zülfe, 2010: 160).

Vuslat giderse hicrân gelecektir. Gönül de bunun karşısında yine mi hicrân diye feryat etmiştir.

Vuslat gidüben erişecek derd-ile hicrân

Âh eyleyüben dedi göñül yine mi hicrân (Zülfe, 2010: 163).

Şair Hicrî, an be an kendi ahının alevi olmasaydı yolunu kaybedip ebediyete kadar hicrân gecesinde kalacaktır.

Kalmış idüm tâ ebed hicrân şebinde Hecriyâ

Dem-be-dem âhum şerârı olmasaydı reh-nümûn (Zülfe, 2010: 164).

Gönül hicrândan dolayı ölümcül bir hastalığa yakalanıp yatmaktadır. Bu yüzden zayıf, yavaş ve çaresiz bir şekilde ah etmektedir.

Yatur ölümlü olmuşdur göñül hicrân-ıla haste

Anuñ'çün za'f-ıla âh eyler ol bî-çâre âheste (Zülfe, 2010: 175).

Ayrılık gecesinde âşık dert ile âh ettikçe gökler maviye boyanıp âlem siyah olmuştur.

Hicrân şebinde derd-ile dil eyledükçe âh

Gökler göge boyanur u 'âlem olur siyâh (Zülfe, 2010: 176).

Âşık başına gelen felaketi savmadan hicrân gelmiştir. Bu yüzden gönül acıdan acıya ermiştir.

Cefâyı savmadan erişdi hicrân

Göñül ugradı rencden gerü rence (Zülfe, 2010: 179).

Ayrılık zamanı gelmiş, hicrân günleri yaklaşmıştır. Allah böyle acı perişan günleri bir daha kimseye göstermesin.

Geldi fûrkat demleri erişdi hicrân günleri

Kimseye göstermesün hak ol perîşân günleri (Zülfe, 2010: 189).

Hicrân ateşinden dolayı âşğın göğsü yer yer yaralanmıştır. Bu hâliyle sanki ölü bedeni üstüne kargalar üşüşmüştür.

Âteş-i hicrândan sînemde yer yer dâglar

Mürde cismüm üstine sankim üşüpdür zâglar (Zülfe, 2010: 199).

Değerlendirme ve Sonuç

Vuslat ve firâkın izlerini Dîvân edebiyatında birçok eserde görmek mümkündür. Ahmet Paşa'dan Zâtî'ye, Fuzûlî'den Hayâlî'ye, Bâkî'den Fitnat Hanım'a, Koca Râgîb Mehmed Paşa'dan Şeyh Gâlib'e, Halîm Giray'dan vatan şairi Nâmık Kemâl'e kadar birçok şair vuslat ve firâk kavramlarını eserlerinde işlemeye çalışmıştır. Görülmüştür ki, Dîvân şairleri vuslat ve firâk kavramlarını kendi duygusal inkisarlarını dile getirmek için kullanmıştır.

Bu çalışmada aşk ve ayrılık acısını şiirlerine yansıtmayı başarmış ve mahlası da bu ayrılığı ifade etmeye uygun olan XVI. yüzyıl şairlerinden Hicrî'nin Dîvân'ında vuslat ve firâk kavramlarını nasıl işlediği üzerinde durulmuştur. Vuslat "sevdiğine

kavuşma” anlamında; firâk ise “ayrılık, ayrılma, ayrı düşme, hicrân, firkat” anlamlarında kullanılmıştır. Edebî açıdan her iki kavramın merkezinde sevgili yer almaktadır.

Klasik şuarâ tezkirelerinde Visâlî, Nihânî, Firâkî, Vusûlî, Vaslî, Vuslatî mahlaslarını kullanan şairlerden bahsedilmiştir. Bu şairlerin eserlerine bakıldığında vuslat ve firâk terennümlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Bazı şuarâ tezkireleri sözkonusu şairlerin edebî şahsiyetlerini kullandıkları mahlasların muhtevasına uygun olarak izah etmiştir.

Bu çalışmada incelenen şair Hicrî'nin (ö. 1557) asıl ismi Muhyiddîn Mehmed'dir. Büyük olasılıkla Bursalı ya da Karamanlı olan Hicrî, XVI. yüzyılın âlim şairlerinden biridir. Hicrî'nin bir Türkçe *Dîvân* ile *Vâkıât* adlı bir fetva kitabı yazdığı belirtilmiştir. Ayrıca kelâm, fıkıh, siyer ve tarih ilimlerine dair birçok eser yazmaya vâkif bir şair olduğu belirtilmiştir. Ancak şimdilik kayıp olan bu eserlerle ilgili muteber kaynaklardan detaylı bilgi elde edilememiştir.

Şair Hicrî, çok farklı yerlerde kadı ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Bu da şairin edebî şahsiyetine, ayrılıktan, hicrân, firkat ve vuslattan ziyadesiyle bahsetmesine sebep olmuştur. Şiirlerinde aşk, âşık, şevk, mihr; hecr, hicrân, hasret; âh, âteş; belâ, derd, gam, mihnet, zâr çekmek; kan-dem, eşk-yaş dil ve gönül kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır.

Hicrî, firâk ve hicrânî şiirinde yoğun bir şekilde terennüm etmiştir. Şair vuslatı mutluluk, sevinç, hicrân ve bayram olarak değerlendirmiştir. Yine visâl kavramını da bayram olarak değerlendirdiği görülmüştür. Ona göre sonu hicrân olan vuslat, insanı kederli hâle getirmektedir. Şair firâkı yakıcı, öldürücü, yaşlandırıcı, hastalık arttırıcı olarak ele almış, insan/âşık üzerinde sürekli bir hastalık olarak değerlendirmiştir. Hicrî, firâk veya ayrılığı yaşanmışlıklardan pişmanlık, hayat içindeki pejmürdelik, karşı konulamaz bir musibet ve yaklaşmakta olan bir meşakkat günü olarak değerlendirmiştir.

Hicrî, şiirlerinde sık sık hicrân kelimesine yer vermiştir. Şaire göre hicrân, ateş kadar yakıcıdır. Ayrılık/hicrân acısı artık kemiğe dayanmıştır. Hicrân güzeli âşığa devamlı zehir ikram etmektedir. Hicrân, insanı uyuşturup kederlendiren keskin bir kılıç gibi olması yanında cehennem ateşi kadar sıcaktır

Hicrî'ye göre hicrânın sonunda visal vardır. Sevgiliden ayrılmanın verdiği acı zahmetlidir. Âşığın gönlü sürekli hicrânla karşı karşıyadır. Hicrân karanlıktır ve âşığın yaktığı âh meşalesi o karanlığı aydınlatır. Hicrân, âşığın gönlünü mutlaka hasta eder, bu hastalığın ilacı ise vuslatın gerçekleşmesidir. Sonuç itibarıyla gönlündeki aşk acısını terennüm ederken şair Hicrî'nin vuslat ve firâk kavramlarına farklı bakış açıları kazandırma çabası içinde olduğu görülmüştür.

Kaynakça

Akkaya, H. (2007). Râsih Bey'in “üstüne” redifli meşhur gazelinde ikilemelerin kullanılışı. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, 2(3), 25-31.

- Ceyhan, S. (2013). Vüsûl. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 43, 143-145. Erişim adresi: islamansiklopedisi.org.tr/vusul.
- Çeltik, H. (2010). Âşğın trajik ikilemi: Vuslat ve ayrılık. *Turkish Studies*, 5(3), 135-145.
- Doğru, T. (2003). Ahmet Râsim'in Hikâyeleri: Endîşe-i Hayât, Gam-ı Hicrân, İki Günahsız Sevda, İlk Sevgi (Metin-Tahlil-İndeks). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Eminoğlu, N.; Çiftçi, M. (2023). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Molla Ahmed-i Cezerî'nin şiirlerinde visâl ve hicrân düalizmi. *ORAFAM Journal: Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1), 52-69.
- Gölpınarlı, A. (1971). Şeyh Gâlib Dîvânından seçmeler. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Cânfedâ Hatun. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 7, 150-151. Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/7/Co7002615.pdf>.
- Kılıç, F.; Aksoyak, İ. H.; Eydurân, A.; Durmuş, M. (2009). Şair Tezkireleri. İsen, Mustafa, (ed.), 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Köksal, M. F. (2013). Hicrî: Kara Çelebi. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 06 Aralık 2023 tarihinde <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hicri-kara-celebi> adresinden alınmıştır.
- Kurnaz, C. (Haz.). (1986). Muallim Nâcî: Osmanlı Şairleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kutlar Oğuz, F. S., Yıldız, A., Işınsoy Durmuş, T. (2018). Dîvân-ı Firâk-ı Esîf (Sergüzeşt-nâme, Gazavât-nâme, Pend-nâme, Dîvân). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nazik, S. (2023). Dîvân'ı bağlamında Usûlî'nin ayrılığa yaklaşımı. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 21, 210-237.
- Pala, İ. (1991). Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekolcay, N. (1981). İslâmî Türk edebiyatı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sakaroğlu, D. (2022). Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ve Hurşîd mesnevisinde ayrılık teması. *NÜSHA*, 55, 93-116.
- Tavukçu, O. K. (2007). Ayrılığın Terennümü: Eski Türk edebiyatında firâknâmeler. *TALID, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 197-220.
- URL-1. (2023). Kubbealtı Lugatı. 13 Aralık 2023 tarihinde <http://lugatim.com/> adresinden alınmıştır.
- URL-2. (2023). Güncel Türkçe Sözlük. TDK, 13 Aralık 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- URL-3. (2023). Luggat Çevrimiçi Sözlük. 13 Aralık 2023 tarihinde <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> adresinden alınmıştır.
- Yalçınkaya, Ş. (2018). Klasik Türk edebiyatında gurbet ve Nevres-i Kadîm'in Gurbeti. *Littera Turca: Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 322-343.

- Yaylalı, Y. (2017). Selmân-ı Sâvecî'nin Firâknâme'sinde Mevsim Tasvirleri. Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], 58, 203-219.
- Yazar, S. (2020). Eylemişler Râsîh'e bühtân bühtân üstüne: Balıkesirli Râsîh'in eserlerine dair bilgilerin tashihi. İstanbul: Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 24, 637-673.
- Yiğit, A. S. (2013). Hecrî Dîvânı (inceleme-tahlîl-metin-dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zülfe, Ö. (2010). Dîvân (Müellif: Hecrî: Kara Çelebî Muhyî'd-dîn Mehmed). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-Kitap, 10 Kasım 2023 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?o> adresinden alınmıştır.